

سال ششم، شماره ۲، پیاپی ۱۹ تابستان ۱۴۰۲

www.qpjournal.ir

ISSN : 2783-4166

بررسی شاخص‌های شعر کودک و نوجوان در حوزه انقلاب اسلامی و دفاع مقدس

دکتر رامین محرمی^۱ طیبه مرتضوی یوسف‌آبادی^۲

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۱/۱۵ تاریخ پذیرش نهایی: ۱۴۰۲/۰۳/۲۶

نوع مقاله: پژوهشی

(از ص ۲۹ تا ص ۴۸)

[20.1001.1.27834166.1402.6.2.2.1](https://doi.org/10.1001.1.27834166.1402.6.2.2.1)

چکیده

پژوهش پیش‌رو به شیوه توصیفی — تحلیلی و با استفاده از منابع کتابخانه‌ای به بررسی شاخص‌ها و استانداردهای شعر کودک و نوجوان در حوزه انقلاب اسلامی، دفاع مقدس پرداخته است. عناصر اصلی شعر کودک، موضوع، تخیل و فانتزی، زبان، اندیشه و ... است که این پژوهش برای تبیین استانداردهای این عناصر در اشعار کودک و نوجوان جنگ است. نتایج نشان داد که شعر کودک و نوجوان باید زبانی ساده و طبیعی داشته باشد. استفاده از زبان محاوره‌ای در شعر کودکان ممنوع است؛ زیرا کودکی که در حال یادگیری زبان ادبی است، دچار دوگانگی زبان محاوره و ادبی می‌شود. شاعر کودک باید از تصاویر و آرایه‌هایی استفاده کند که برای کودک آشنا و قابل درک باشد و در عین سادگی باید متناسب با تجربه زیسته کودکان و نوجوانان باشد. عدم طرح حوادث بنیادین و پرجاذبه در اشعار روایی دفاع مقدس سبب شده است تا خوانندگان نتوانند رابطه حسی مناسبی با این‌گونه آثار پیدا کنند و لاجرم درصد خوانندگان آثار دفاع مقدس بسیار کمتر از دیگر شاخه‌های ادبیات کودک باشد.

واژه‌های کلیدی: استانداردها، تخیل، زبان، شعر کودک و نوجوان، مضامین پایداری

۱. استاد زبان و ادبیات فارسی، دانشکده ادبیات، علوم انسانی، دانشگاه محقق اردبیلی، اردبیل، ایران. // Moharami@uma.ac.ir

۲. کارشناسی ارشد زبان و ادبیات فارسی (گرایش ادبیات پایداری)، دانشگاه محقق اردبیلی، اردبیل، ایران. (نویسنده مسئول) Shahryar138562@gmail.com

۱- مقدمه

بازگ کردن رخداد های جنگ، برای نسلی که در جنگ نبوده به منظور آشنا کردن از خودگذشتگی های مردان و زنان این مرز و بوم که در حفظ و صیانت از میهن به وجود آمده اند، به صورت جریان های ادبی دفاع مقدس (شعر، داستان، نمایشنامه، فیلم نامه و ...) ظهور یافته است؛ ادبیات کودک و نوجوان دوران دفاع مقدس، انعکاس شور و اشتیاقی است که در دوران دفاع مقدس، برافکار نویسندگان این شاخه ادبی می تابد. ادبیات کودک زاده عشق و ایمان و مملو از صداقت و اصالت است و پیام های آشکار و پنهانی دارد که بیان کننده ناب ترین آگاهی های دینی، تبلور سیاسی، درک اجتماعی و مسئولیت اسلامی و انقلاب و هم چنین حس کردن واقعیت های تاریخی این مرز و بوم است.

۱-۱- بیان مسئله

نویسندگان و سرایندگان از همان اولین روزهای جنگ به بازگ کردن واقعیت های به وجود آمده در قالب ادبیات-کودکان و نوجوانان پرداختند و آن را جزء ضروری و جدایی ناپذیر زندگی و ادبیات جامعه دانستند. چگونه مطرح کردن جنگ و مسائل پیرامون آن برای کودکان و نوجوانان، از بحث های ضروری در ادبیات کودک و نوجوان دفاع مقدس است و اینکه در آفرینش اثر ادبی برای کودک باید توجه داشت که مخاطب کیست؟ دارای چه ویژگی های ذهنی روانی است؟ و قرار است چه استفاده ای از کتاب بکند؟، پس باید در این زمینه از دانش کافی در زمینه های روان شناسی، جامعه شناسی و ادبیات کودک برخوردار بود. با توجه به اینکه ادبیات دفاع مقدس در مسیری حرکت می کند که از جنبه های شعاری آن به تدریج کاسته شده و بر جنبه های ماندگار و عاطفه های همگانی در آن افزوده شده است، نگاه جزئی نگر و دقیق بسیار مناسب تر از نگاه کلی نگر و سطحی است؛ بررسی کلی ادبیات کودک و نوجوان دفاع مقدس، به ما کمک خواهد کرد تا ادبیات جنگ و ادبیات کودک و نوجوان را بهتر بشناسیم. بنابراین بررسی مضمون و معیار علاقه مخاطب کودک و نوجوان از این گونه آثار، به منظور شناختن جایگاه و کارکرد ادبیات کودک و نوجوان دفاع مقدس ضروری به نظر می رسد.

۱-۲- پیشینه پژوهش

در رابطه با بررسی شاخص ها و استانداردهای نشر کتاب کودک و نوجوان در حوزه انقلاب اسلامی، دفاع مقدس و مقاومت پژوهش مستقلی انجام نگرفته است، اما در این خصوص به نکات مفیدی در کتاب ها و مقالات می توان دست یافت:

- حمیدرضا شکارسری (۱۳۷۹)، در کتاب «حماسه کلمات» به تحلیل آماری و توصیفی بیست سال شعر دفاع مقدس، مجموعه های شعری و قالب های شعری دفاع مقدس می پردازد. کتاب حاضر مجموعه ای از مصاحبه، خاطره و ده مقاله در نقد و بررسی شعر دفاع مقدس است. از جمله مطالب آن، موارد زیر است: شعر دفاع مقدس به عنوان جنبشی در شعر معاصر جهان، گفتگوی حمیدرضا شکارسری با استاد علی معلم، رویکرد قدسی به هنر در شعر دفاع-

مقدس، دفاع مقدس در شعر کودکان بابک نیک‌طلب، مضامین شعر دفاع مقدس، قالب‌های شعر دفاع مقدس، کتابنامه شعر دفاع مقدس و ...

- پروین سلاجقه (۱۳۸۷) در کتاب «از این باغ شرقی» تحلیلی مفید از شعر کودک ارائه کرده و مرجع درین زمینه است؛ اگرچه اختصاصاً به شعر دفاع مقدس نپرداخته‌اند اما مشترکات این دو حوزه (شعر کودک به طور کلی و شعر مقاومت کودک) بسیار است. به ویژه که در کتاب ایشان یعنی گفتاری هم‌درباب آسیب‌شناسی شعر کودک و نوجوان آمده است و تکیه‌گاهی مطمئن برای این پژوهش است.

- نادعلی حدادی طاقانکی (۱۳۸۸)، در پایان‌نامه خود با عنوان «بررسی جلوه‌های دفاع مقدس در ادبیات کودک و نوجوان» به بررسی ظاهر و آثار دفاع مقدس در جنگ هشت ساله تحمیلی عراق علیه ایران در ادبیات کودک و نوجوان پرداخته و به این نتیجه رسیده‌است که برخی از ویژگی‌های دفاع مقدس که بیشتر در آثار ادبی کودکان و نوجوانان ظاهر شده‌است یا کمتر در آثار ادبی تجلی یافته‌است مانند: راه رفتن روی مین - انجام کارهای شخصی دیگران به صورت پنهانی و... پیام جهانی ادبیات دفاع مقدس است و نویسندگان متعهد کشورمان می‌توانند آثار ماندگاری را در این زمینه به جامعه جهانی عرضه کنند.

- الهام زینالی (۱۳۹۴)، در پایان‌نامه بررسی و تحلیل تأثیر دفاع مقدس ادبیات کودک و نوجوان شماری از آثار نظم و نثر در زمینه ادبیات دفاع مقدس را بررسی کرده‌است.

- مهدی حجوی (۱۳۹۴)، در مقاله «فراز و نشیب شعر کودک و نوجوان ایران در سه دهه پس از انقلاب» به بررسی برخی از ویژگی‌های دهه شصت (انقلاب و دفاع مقدس، رشد تألیف، تجربه‌گرایی، غم غربت روستا، رواج بیشتر شعر کودکان)، دهه هفتاد (رواج ترانه‌ها، کاهش تجربه‌گرایی و رواج بیشتر نقد و نظریه) و دهه هشتاد (سنت-گریزی، فردگرایی، تأثیر ترجمه‌ها، تعریفی جدید از شعر کودک و مخاطب، رواج طنز) به این نتیجه رسیده‌است که شعر کودک و نوجوان در این دوران نسبتاً خاص، سه جریان شعری متفاوت را تجربه کرده‌است. این نوع ادبیات فراز و نشیب‌هایی داشته، تحت تأثیر شرایط اجتماعی قرار گرفته و در مجموع جلو رفته است.

- احمدرضا بیابانی‌تونه (۱۳۹۶)، در پایان‌نامه «آسیب‌شناسی ادبیات دفاع مقدس» به بررسی و ارزیابی موشکافانه نارسایی‌ها و آفات آسیب‌زای عمومی و ساختاری قلمرو ادبیات داستانی و کوشش در مسیر پی‌بردن به این کاستی‌ها پرداخته و پیشنهادها و راهکارهای مناسب برای رفع آن‌ها در ادبیات داستانی دفاع مقدس ارائه کرده‌است.

- محرمی و همکاران (۱۳۹۶)، در مقاله «بررسی نمادهای روان‌شناختی در شعر کودک» به تأثیر کاربرد نمادهای روان‌شناختی در شعر کودک پرداخته‌اند و به این نتیجه رسیده‌اند که توجه شاعران به این مسئله که بازی‌های نمادین را اکثراً پسران و نمادهای ثانوی را اغلب دختران انجام می‌دهند، منجر می‌شود که شعر آن‌ها مفیدتر باشد.

- محرمی و همکاران (۱۳۹۶)، در مقاله «بررسی و تحلیل عیوب فصاحت در شعر کودک» به مهم‌ترین عیوب فصاحت در شعر کودک (مخالفت با قیاس، تعقید لفظی و معنوی، غرابت استعمال و ...) و دلایل ایجاد این عیوب پرداخته‌اند، که بر ساختار و معنی تأثیر گذاشته است.

- زیبا اسماعیلی و معصومه خجسته (۱۴۰۰)، در مقاله «تقابل‌های دوگانه در اشعار دفاع مقدس» که با هدف شناخت بهتر دنیای شعری شاعران دفاع مقدس انجام شده است؛ ۱۳۴۰ جفت واژه متقابل، همراه با فراوانی آن‌ها در شعر سه شاعر برجسته این دوره (قیصر امین‌پور، عبدالجبار کاکایی و علیرضا قزوه) براساس انواع تقابل‌ها استخراج و طبقه‌بندی شده است. تحلیل داده‌ها نشان داده است که انواع تقابل‌ها (مدرج، مکمل، دوسویه، جهتی، خطی، واژگانی و ضمنی) در شعر این دوره دیده می‌شود و تقابل‌های مکمل و ضمنی بیشترین فراوانی را دارند و همچنین در سطح محتوایی مفاهیم با یکدیگر در تقابل قرار گرفته‌اند و می‌توان گفت کاربرد تقابل‌ها کمک زیادی به فرایند معناسازی مفاهیم مربوط به جنگ، دفاع مقدس و مسائل سیاسی، فرهنگی، اجتماعی مدنظر شاعران کرده است و توانسته با برجسته‌سازی، دغدغه‌های ذهنی شاعران را منتقل کند.

۲- بحث و بررسی

نگارش کتاب با موضوع مقاومت و دفاع مقدس برای کودکان بسیار متفاوت و چه بسا سخت‌تر از نگارش کتاب‌های معمولی است. برای نوشتن کتاب کودک نیاز به آگاهی درباره کودکان، عواطف و روحیات آن‌ها احساس می‌شود. قبل از هر چیز ادبیات و محتوای کتاب کودک و نوجوان، باید متناسب با این گروه سنی باشد، که مستلزم شناخت ادبیات کودکان است. انتخاب فرم و قالب مناسب، نوع موسیقی درونی، بیرونی و کناری، اندیشه و عاطفه از عوامل دخیل در شیوایی و رسایی ادبیات مقاومت کودکان و نوجوانان است.

۲-۱- گیرایی و دل‌نشینی

صمیمیت و یگانگی شاعر با دنیای کودک در لحظات سرودن سبب جذابیت شعر است. از این طریق است که احساسات و عواطف او در کلام جاری می‌شود و اتفاقات پیرامونش بسته به اهمیت، احساسات شاعر را برمی‌انگیزد. مثلاً افتادن سیب از درخت یا ریختن اشک از چشم کودک در شاعر احساسی ایجاد می‌کند و سپس احساس شاعر به مرحله عاطفه می‌رسد. شاعر احساسات خود را که زمینه معنوی شعر است بیان می‌کند. او اعتبار پرداختن به وقایع پیرامونش را آشکار می‌کند و در نتیجه سخنانش مورد قبول خوانندگان می‌شود. برخی از دلایل جذابیت شعر کودکان:

۱- تناسب شعر با دنیای کودک

آن طوری که کودکان بتوانند شعر را درک و با آن زندگی کنند. وجود عناصری که در گستره تجربه زیسته کودکان باشد بر درک آسان شعر کمک خواهد کرد؛ مانند:

دفتر نقاشی از تجارب زیسته کودکان و نوجوانان است و سلمان هراتی در شعر دفتر نقاشی، پیوندی زیبا بین دفتر نقاشی و خون شهید برقرار کرده است:

خوش به حال شهدا

که زمین دفتر نقاشی آن‌ها شده است

می توانند هزاران دریا

داخل دفترشان نقاشی کنند

(هراتی، ۱۳۹۰: ۱۸).

۲- به کاربردن پیوندهای آوایی کلام

دخترک نام تو چیست؟ / ژاله‌ام، ژاله پاک / خنده در چهره من / ژاله بر لاله پاک

(ابراهیمی، ۱۳۸۱: ۱۲)

۳- بهره‌گیری از عناصر عامیانه

بازی می‌کردند / نسرين و امير / توی زیر زمین / تاپ‌تاپ خمیر / نسرين و امير /
دو قلو بودند / هر دو مثل هم / کوچولو بودند / نسرين داشت می‌گفت: / «تاپ‌تاپ خمیر /
بازی را بردم / باختی تو، امیر! / یکدفعه اومد / صدای گرمب / صدای چی بود؟ /
صدای یه بمب! / (ابراهیمی، ۱۳۸۸: ۱۱).

در شعر تاپ‌تاپ خمیر، ابراهیمی از کلمات ساده و زبان عامیانه استفاده کرده که با دنیای کودک تناسب دارد:

۲-۲- خیال‌انگیزی (عناصر زیبایی‌شناختی)

از نظر ماهیت ادبی، تفاوت چندانی بین شعر کودک، نوجوان و بزرگسال، جدای از برخی محدودیت‌ها وجود ندارد. محدودیت‌های مخاطب، همراه با ساده‌سازی، نباید مانع حذف یا اصلاح عناصر زیبایی‌شناختی گفتار شود. تمام عناصر تصویری و تخیلی شعر بزرگسال با رعایت برخی ضرورت‌ها و محدودیت‌ها در شعر کودک و نوجوان به کار می‌رود. تخیل عامل اصلی تصویرسازی در شعر است. اشکال اصلی تخیل در شعر مقاومت کودک و نوجوان عبارتند از: تشبیه، استعاره، کنایه، مجاز، حس‌آمیزی، بیان متناقض و...

استعاره

استعاره یکی از مهم‌ترین عناصر زیبایی‌شناختی در آثار هنری است که علاوه بر ادبیات، در همه آثار هنری مورد توجه قرار گرفته است و شاید بتوان به جرأت گفت که دارای جزئیات مسائل نظری در نظام نظریه بیان است (سلاجقه، ۱۳۸۷: ۱۰۷). در استعاره رابطه این‌همانی است، یعنی شاعر به جای اینکه بگوید مادر بزرگ مثل گنج است، یک دفعه می‌گوید: گنج پنهانی آمد. تصویرسازی استعاری اشکال مختلفی دارد. استعاره مصرحه و مکنیه (تشخیص) و تبعیه در شعر نوجوانی با شدت و ضعف رایج است (گودرزی‌دهریزی، ۱۳۸۸: ۵۸).

به عقیده پیاژه، کودکان در مرحله پیش‌عملیاتی به دلیل شهود خود، پدیده‌ها را از دیدگاه خود تفسیر می‌کنند. از این رو، پدیده‌ها را زنده می‌دانند و در نتیجه، استعاره مکنیه (تشخیص) بیش از دیگر استعاره‌ها در شعر این گروه سنی بازتاب دارد (شریفی و حامدی‌شیروانی، ۱۳۸۹: ۴۷).

طبق تقسیم‌بندی کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان، گروه سنی «الف» شامل کودکان قبل از دبستان

می‌شود. در این مرحله کودک اشیا و پدیده‌ها را زنده می‌داند و می‌تواند بر اساس تخیل با آن‌ها ارتباط برقرار کند (قزل‌ایاغ، ۱۳۹۲: ۱۰).

هر چند اعتقاد بر این است که در اشعار مربوط به این گروه سنی باید از استفاده از تشبیه و استعاره و تصاویر دور از ذهن خودداری شود (جعفرقلیان، ۱۳۹۰: ص ۲۰) ذهنیت کودکان اسطوره‌ای و بر مبنای آنی‌میسم شکل گرفته است. بر همین اساس شاعران و نویسندگان به آسانی و بدون دغدغه می‌توانند از این عنصر زیبایی‌آفرین بهره بگیرند؛ زیرا کودکان در مقابل تصاویر تشخیصی نظری کاملاً پذیرا دارند. بسیاری از شاعران از این تصویر هنری برای انعکاس حقایق جنگ استفاده کرده‌اند: ابراهیمی با استفاده از استعاره‌ی مکنیه تخیلیه به زندگی و خورشید حیات بخشیده است:

از بوی گل‌ها پر شده / دنیای ما / لبخند خوب زندگی / پیداست بر گلبرگ‌ها (ابراهیمی، ۱۳۷۵: ۵).

در شعر بالا، زندگی به انسان تشبیه شده است که با تخیلات کودکان همخوانی دارد چرا که ویژگی اصلی شعر کودک جاندارپنداری است و در استعاره مکنیه این ویژگی وجود دارد. با افزایش قوه تخیل کودک، علاوه بر استعاره مکنیه و مصرحه، از استعاره تبعیه نیز استفاده می‌شود که نسبت به گروه سنی «الف» بیشتر مورد استفاده قرار می‌گیرد. کاربرد استعاره مکنیه، در شعر زیر حاصل جاندارپنداری خورشید است که بروز آن در نقاشی‌های کودکان نشانگر نزدیکی این استعاره با دنیای کودکان است:

(رحماندوست، ۱۳۸۹: کوهی و برفی بر سرش / آن سوی آن سو می‌کشم /
خورشید را هم خنده‌رو / بالاتر از او می‌کشم / (۶).

استعاره مصرحه در شعر نوجوان، برخلاف شعر بزرگسال، بسیاری از نشانه‌های مشبه محذوف را باید داشته باشد در غیر این صورت، نوجوان استعاره را کشف و درک نمی‌کند.

کاسه شیر شکست / در افق جاری شد
گل خورشید شکفت / وقت گلکاری شد (ابراهیمی، ۱۳۷۷: ۶).

کاسه‌ی شیر استعاره است.

- بوی باد سحر روح افزای / خوشه‌های طلا دسته دسته
«خوشه‌های طلا» استعاره مصرحه از خوشه‌های گندم.

رایج‌ترین نوع استعاره در شعر نوجوان و به تبع آن «شعر نوجوان مقاومت» استعاره مکنیه است. در استعاره مکنیه (مشبه) وجود دارد و مشبه به تنها جزئی از آن باقی است. این نوع ممکن است به صورت اضافه استعاری و یا اسناد مجازی (گسترده) استفاده شود. هر دو نوع استعاره مکنیه (چه به صورت اضافی و چه گسترده) از بسامد فراوان در شعر نوجوان مقاومت برخوردار است و عموماً به صورت تشخیص می‌آید (ر.ک. امین‌پور، ۱۳۸۵: ۱۰).

ابرها را آسمان از پیش چشم خویش پس می‌زند و زمین در زیر پای او نفس می‌زند
آسمان بر طبل می‌کوبید [...] (امین‌پور، ۱۳۷۳: ۱۵).

کارکرد استعاره مکنیه در شعر مقاومت در گروه سنی «د» و «ه» بیشتر از اشعار گروه‌های سنی دیگر است. در بیشتر این استعاره‌ها، جلوه‌های طبیعت با انسان مقایسه می‌شود. مهم‌ترین محتوای استعاره‌های مکنیه در شعر این گروه سنی (د) را نسبت دادن عواطف فیزیولوژیکی انسان به مظاهر طبیعت تشکیل می‌دهد که در آن خیال‌پردازی به اوج می‌رسد:

دوباره جاده خاکی / دوباره رود و سرور / دوباره خنده گل‌ها / دوباره کومه و دود (ابراهیمی، ۱۳۸۲: ۶).
یکی از مهم‌ترین قسمت‌های استعاره که با توجه به قدرت تخیل مخاطب در شعر کودکان منعکس می‌شود، جاندارپنداری یا تخیل است. تشخیص یک هنر ادبی برای بزرگسالان است، اما کودکان آن را بدیهی می‌دانند و فکر می‌کنند که همه اشیاء در جهان زنده هستند و آن‌ها واقعاً با کودکان صحبت می‌کنند و رفتارهای انسانی را بیان می‌کنند. تشخیص گرایش کودک به زنده دانستن موجودات بی‌جان است. بر اساس این گرایش، اشیاء موجوداتی زنده با اراده هستند. جاندارپنداری ساده‌ترین شکل درک حرکات است. حرکتهایی که هدف دارند. به عنوان مثال، حرکات منظمی که او در طبیعت مشاهده می‌کند ناشی از عوامل زنده طبیعت تلقی می‌شود (منصور و دادستان، ۱۳۸۵: ۲۴۱).

بهار آمد میان فصل پاییز
بهاری که در آن فریاد کردیم :
بهار نهضت سرخ حسینی!
همه با هم: «خدا، قرآن، خمینی»
(ابراهیمی، ۱۳۷۵: ۳۳).

تشخیص در شعر کودک نتیجه ترکیب واقعیت با تخیل است و این تخیل بخشی از دنیای کودک است، به طوری که جلوه‌های مختلف آن در بازی‌های کودکان زیر ده سال منعکس می‌شود و در نتیجه بیشتر در شعر گروه‌های سنی «الف» و «ب» منعکس می‌شود (فروغی‌راد، ۱۳۹۵: ۵۳). تشخیص از مهم‌ترین روش‌های ارائه تصاویر پویا و زنده به کودک است.

- هوا خبر می‌دهد / آمده فصل بهار (ابراهیمی، ۱۳۷۵: گلهای خنده).
خبر دادن هوا: تشخیص.
- به روی هر شاخه‌ای / پرند خواند آواز
دوباره می‌زند ساز (همان).
نسیم نوبهاری / ساز زدن نسیم: تشخیص.
- روح تو / پاکتر ز روح آب / خون تو / جان دهد به انقلاب
(همان)

تشبیه

تشبیهی در شعر کودک و نوجوان تأثیر می‌گذارد که زوایای آن قابل فهم و وجه‌شبه آن با جهان‌بینی مخاطب سازگار است. این تشبیه‌ها ممکن است از دیدگاه بزرگسالان مبتذل و تقریبی در نظر گرفته شوند. اما از آنجا که به عنوان بخشی از واقعیت زندگی کودکان و نوجوانان پذیرفته شده است، استفاده از آن رایج و منطقی است. در شعر گروه «الف و ب» بهتر است از تشبیه محسوس به محسوس استفاده شود (همان: ۳۴)

- مشت ما روزی مسلسل می‌شود، می‌کشیم این شاه خون‌آشام را (ابراهیمی، ۱۳۷۵: ۳۵).
 - نعره کوخیان مثل رعدی / بر تن کاخیان لرزه افکند (همان).
 - دفترم را خوب گشتم / چیزهایی خوب دیدم / از گلستان خیالم / خوشه‌هایی خوب چیدم (ابراهیمی، ۱۳۷۲: آسمان ابری نیست) خیال را به گلستان تشبیه کرده است و از این طریق سعی دارد رنگی بودن و زیبایی خیال را برای کودک به تصویر بکشد.
 - هر روز صبح، وقتی / خورشید می‌درخشید / گهواره‌ای، دوچشمم / می‌شد برای خورشید (ابراهیمی، ۱۳۷۲: آسمان ابری نیست).
- در نقد تشبیهات جعفر ابراهیمی باید اشاره کرد که این شاعر از عناصر زیبایی‌آفرین سخن مانند تشبیه در اشعارش بسیار استفاده کرده است ولی درک و فهم بعضی از موارد و تصاویر بیانی برای کودک سخت و دشوار است. به نظر می‌رسد ابراهیمی به تخیل بیش از هر چیز دیگری اهمیت داده است:
- ابر چون آبی گل‌آلود / ماه زیبا، هست ماهی / می‌شود بیدار و پنهان / ماه در آن گاه‌گاهی (ابراهیمی، ۱۳۷۲: بی‌صفحه).

در شعر کودکی که با موضوع جنگ و دفاع مقدس سروده می‌شود، شاعر باید سعی کند در هنگام استفاده از تصاویر حسی و خیالی کمتر از تصاویری که دارای ابهام و دشواری هستند استفاده کند و برعکس از زبان صریح و وضوح ادبی بیشتری بهره گیرد. در شعر کودک برای تصویرگری مناسب‌تر و شیواتر، شایسته است شاعر با احتیاط و وسواس بیشتری از عناصر شعر استفاده کند تا به زیبایی و دسترس‌پذیری کلام لطمه‌ای وارد نشود و به پل ارتباطی که شعر با کودک برقرار کرده است را خراب نسازد. استفاده از تشبیه در شعر نوجوان مقاومت دامنه وسیع‌تری نسبت به شعر کودک و دامنه محدودتری نسبت به شعر بزرگسال دارد.

سنگ، پیشانی به خاک / ابر، سر به آسمان / مثل گنبد خم شده / قامت رنگین کمان (امین‌پور، ۱۳۷۶: ۵).

مجاز

استفاده کلمه در غیر معنای حقیقی خود را مجاز می‌گویند. برای اینکه معنای ثانوی درک شود باید بین صورت حقیقی و مجازی، رابطه‌ای وجود داشته باشد که این رابطه را علاقه می‌نامند؛ علاوه بر این عنصر دیگری نیز برای مجاز جایز دانسته‌اند که قرینه می‌نامند. کاربرد مجاز در شعر نوجوان مقاومت بسیار پایین است.

- نشاط، در رگ هر کوچه می دود چون خون (امین پور، ۱۳۷۶: ۲۱). کوچه مجاز محلیه از مردم کوچه است.
- دوباره زد صدا: «احمد کجایی؟»/ ولی آوازی از احمد نیامد (ابراهیمی، ۱۳۷۵: ۴۲). آواز مجاز از سخن.
- احساس می کنم من/ باغی پر از بهارم/ در سینه ام غمی نیست/ زیباست هر چه دارم (ابراهیمی، ۱۳۷۲: ۵۰). مجاز به علاقه لازمیت، زیرا بهار جانشین گل شده است که لازمه شکوفا شدن گل فصل بهار است.

کنایه

در لغت به معنی پوشیده سخن گفتن است و در اصطلاح کلامی است که در معنی دور و نزدیک دارد، که لازم و ملزوم یکدیگرند تا شخص با فکر کردن، معنی دوم را که لازمه معنی اول است، دریابد (همایی، ۱۳۸۵: ۲۰۵). کاربرد کنایه بر خلاف استعاره و تشبیه همسویی چندانی با جهان بینی کودکان و نوجوانان ندارد؛ لذا اغلب کودکان ارتباط هنری با آن پیدا نمی کنند. استفاده از کنایه در شعر نوجوان پایین است و بیشتر کنایه هایی به کار گرفته می شوند از نوع کنایه فعلی است که از زبان محاوره گرفته شده است. مانند: سایه ای شوم بر لانه افتاد/ خانه جوجه ها رفت بر باد (امین پور، ۱۳۷۶: ۳۴). بر باد رفتن کنایه از نابود شدن است. زیبایی کنایه در شعر کودک و نوجوان آنجاست که با سایر عناصر تخیلات کودکان در هم آمیخته می شود. چنانکه در نمونه زیبای زیر کنایه آنگاه زیباست که با تشخیص در هم آمیخته می شود. تشخیص مهم ترین عنصر زیبایی آفرین در شعر کودک است:

ماهی ام می خندد/ دشمن از ما دور است

خواهرم می گوید/ چشم دشمن کور است (کشاوری، ۱۳۷۱: ۱۰).

نمونه های فراوانی از کنایه (غالباً از نوع ایما) در شعر کودک یافت می شود. این کنایه ها باید در حوزه تجربه زیسته کودکان و نوجوانان باشد و در روند درک شعر خللی ایجاد نکند.

آن روز جلا داندیش،/ در فکر خواب دیگری بود (ابراهیمی، ۱۳۷۵: ۱۲)

- «تا خون در رگ ماست،/ خمینی رهبر ماست» (همان) کنایه از زنده بودن تا آخر عمر.

نماد

نمادها دارای ویژگی های هستند که کمک فراوانی به درک کودک و نوجوان می کند از جمله:

۱- نماد نحوه ارتباط کودک با محیط، اشیاء و فرآیندهای بیرونی را تغییر می دهد و توانایی تأثیرگذاری بر رابطه کودک با دنیای بیرون را دارد.

۲- نمادها هویت حجمی دارند و چون دارای وحدت کلی هستند؛ آن ها همچنین نیاز به پذیرش حجم دارند. بر این اساس، نمادهای روان شناختی به کار رفته در شعر کودک مورد قبول همگان است.

۳- نماد بستر مساعدی برای تولید معنا و تفسیر است زیرا ذاتاً مبهم است و معانی متعددی دارد (قبادی، ۱۳۸۶: ۴۷).

اغلب نمادهای اشعار کودک باید از محیط طبیعی کودک گرفته شود:

- با اسب چوبی خود/ می تاخم به هر جا/ هی هی کنان و خوشحال/ دل می زدم به صحرا (ابراهیمی، ۱۳۷۲: ۵۴).

سوار شدن بر اسب چوبین و گشت و گذار با آن از بازی‌های نمادین است که گونه‌ای از نمادسازی است.

- بریم تفنگ‌بازی کنیم/ دوباره جنگ بازی کنیم/ تفنگ چوبی برداریم/ تفنگ خوبی برداریم (همان).

ذکر این نکته ضروری است که گاه خود شاعر دست به آفرینش نمادهای ابداعی می‌زند چنانکه در شعر معروف «اکبر لیل‌زاد» از قیصر امین‌پور برخی از اسامی جنبه نمادین یافته‌اند. وجود دیگر عناصر عاشورایی مانند قاسم هاشمیان (حضرت قاسم از نسل بنی هاشم)، اصغر پورحسین (علی اصغر علیه‌السلام) و گل لاله بر جنبه‌های نمادین شعر افزوده است:

یک سبد لاله سرخ/	در کنار ما بود/	لحظه‌ای بعد معلم سبد گل را دید/
شانه‌های لرزید/	همه ساکت بودیم/	ناگهان در دل خود زمزمه‌ای حس کردیم/
غنچه‌ای در دل ما می‌جوشید/	گل فریاد شکفت/	همه پاسخ دادیم/

ما همه اکبر لیل‌زادیم (امین‌پور، ۱۳۹۹: ۴۲).

۲-۳- انتخاب قالب در شعر کودک و نوجوان

همانگونه که محتوا و عناصر زیبایی‌شناسانه در شعر کودک و نوجوان باید با دقت و ظرافت انتخاب شود؛ برگزیدن قالب متناسب با ادبیات کودک نیز حائز اهمیت است. به طور سنتی قالب چهارپاره، مهم‌ترین فرم در حوزه کودک و نوجوان بوده است (سلاجقه، ۱۳۸۷: ۴۵۴). اوزان مورد استفاده در این قالب عموماً کوتاه و روان و همین امر باعث شده است که خواندن و به یاد سپردن آن برای کودک آسان شود و برای موضوعات مختلف توصیفی، روایی و ... به کار می‌رود. قالب مناسب دیگر برای شعر کودک و نوجوان، مثنوی است؛ به دلیل قافیۀ جداگانه هر بیت و عدم محدودیت ابیات برای مضامین قصه‌ها، افسانه‌های موزون مورد استفاده قرار می‌گیرد؛ اما در شعر کودک و نوجوان بسامد پایینی دارد. از نمونه مثنوی‌های موفق در حوزه کودک و نوجوان شعر پیش از این‌ها از قیصر امین‌پور است: پیش از این‌ها فکر می‌کردم خدا/ خانه‌ای دارد کنار ابرها/ مثل قصر پادشاه قصه‌ها/ خشتی از الماس و خشتی از طلا/ پایه‌های برجش از عاج و بلور/ بر سرتختی نشسته با غرور [...] (امین‌پور، ۱۳۹۹: ۱۳).

شعر نیمایی به سبب اوزان روان و خالی از تکلف و نزدیک شدن به آهنگ طبیعی کلام، به ویژه از بحر رمل و هزج به صورت ناخودآگاه مورد توجه قریحه کودک قرار می‌گیرد. در شعر دفاع مقدس نمونه‌های فراوانی از این دست اشعار با وزن طبیعی و نزدیک به ترانه‌ها و تصنیف‌های عامیانه دیده می‌شود. از زیباترین اشعار نیمایی قیصر امین‌پور، شعر «ما همه اکبر لیل‌زادیم» است که پیشتر ذکر شد. شعر پرستو از مجموعه شعر «ای ایران» ابراهیمی، در قالب نیمایی سروده شده است اما در مقام مقایسه آن آهنگ دلنشین شعر امین‌پور را ندارد. انتخاب وزن مناسب سبب ماندگاری شعر قیصر امین‌پور شده است:

نیمی می‌وزید آرام آرام،/ ز صحرا بوی گل‌ها را می‌آورد./ پرستویی لب بام،/ پر و بال خودش را باز می‌کرد/ به سوی آسمان کردم نگاهی،/ تمامش صاف و آبی بود یکدست/ [...] (ابراهیمی، ۱۳۷۶: ۳۳).

شعر سپید شعری بود که ظاهراً نه وزن و نه قافیه دارد؛ به عبارت دیگر از نظر شعر کهن فارسی از وزن عروضی و قافیه پیروی نمی‌کند. گاه از اصطلاح شعر منثور برای آن استفاده می‌شود. به عنوان مثال می‌توان به دو کتاب بادکنک به شرط چاقو (برای کودکان گروه سنی «ب») و اختراع کلاغ (برای گروه سنی «ج») از علی اصغر سیدآبادی اشاره کرد:

اگر نمی‌توانی / رنگین کمان را / در جیبیت جا بدهی / غمگین نباش / در عوض / رؤیاهایت / آن قدر بزرگند / که هر چه را بخواهی / می‌توانی / درون آن بگذاری (سیدآبادی، ۱۳۸۶: بی‌صفحه).

۲-۴- انتخاب موسیقی مناسب شعر کودک و نوجوان

موسیقی بیرونی یا وزن

اهمیت وزن شعر کودکانه به حدی است که گروهی از شاعران کودک و نوجوان به دنبال ایجاد وزنی جدید هستند و وزن برخی از اشعار این مخاطبان نه بر اساس عروض، بلکه بر اساس تعداد هجاست (آذرمان و نجاتی‌جزه، ۱۳۹۳: ۱۰۲). شعر کودک و نوجوان، باید با سن او متناسب باشد، بنابراین وزن در شعر کودک مهم است. وزن و محتوای شعر ارتباط مستقیمی با یکدیگر دارند. استفاده از وزن مناسب می‌تواند در درک متن مفید باشد. بنابراین استفاده از وزن کوتاه، ضربی و شادی می‌تواند کودک را به سمت شعر سوق دهد (علی‌پور، ۱۳۷۹: ۱۴). در شعر کودک مقاومت اغلب از وزنهایی استفاده می‌شود که ساده‌ترین واژه‌ها قابلیت گنجاندن در آن را دارد و شاعر می‌تواند با استفاده از کمترین اوزان عروضی، کلام خود را بیان کند. یکی از مهم‌ترین و پرکاربردترین اوزان عروضی در شعر کودک مقاومت، بحر رمل است که به دلیل دشواری یادگیری اشعار چهارگانه، اغلب در ارکان کمتری به کار می‌رود. به عنوان نمونه شعر زیر که برای کودکان گروه سنی «ب» سروده شده است از دو رکن فاعلاتن فاعلاتن بحر رمل مربع سالم تشکیل شده است.

رفته بودم توی صحرا / دیدم آنجا یک گل زرد (کشاورز، ۱۳۷۸: ۶).

از نظر موسیقایی یا وزن و آهنگ اگر چه در شعر کودک دفاع مقدس نوآوری‌هایی دیده می‌شد اما بیشتر به واسطه تأثیرپذیری از شعر بزرگسالان دفاع مقدس در وزن‌های عروضی باقی مانده است. این ناسازگاری سبب شد که شعر کودک در این دوره بیشتر با نظم همسانی یابد.

موسیقی کناری

«اساس شعر کودک بی‌شک بر پایه قافیه است. امروزه در شعر بزرگسالان قافیه تأثیر چندانی نداشته است، اما شعر کودک بدون قافیه ارزشی ندارد» (علی‌پور، ۱۳۷۹: ۱۶). در شعر گروه سنی «ج و د» رکنی بر ارکان اصلی افزوده می‌شود و در سه رکن و در بحر رمل مسدس مقصور سروده می‌شود:

صبح با آواز گرم آفتاب / سایه‌ها سر می‌رسند از کوچه‌ها / سایه‌های سر به زیر و سر به راه / سایه‌های ساده بی‌ادعا (ملکی، ۱۳۷۱: ۱۰). در شعر گل و تهران از جعفر ابراهیمی وزن قالب فاعلاتن مفاعلن فعلن است که برای گروه سنی

«ج و د» سروده شده است.

موشک افتاد توی کوچهی ما، / من پریدم ز خواب خوش ناگاه. / شیشه‌ها ریخت روی بستر من، / مادرم ناله کرد: «یا الله» [...] (ابراهیمی، ۱۳۷۶: ۳۶).

موسیقی درونی

در شعر کودک و نوجوان مقاومت و دفاع مقدس اهمیت آرایه‌های لفظی بیش از آرایه‌های معنوی است به این دلیل که باعث ایجاد آهنگ گوش‌نواز می‌شود و قرابت ساختاری و واژگانی که در آرایه‌های لفظی دیده می‌شود، در یادگیری شعر نقش اساسی دارد. گرچه آرایه‌های ادبی در شعر کودک و نوجوان تا حد محدودی مورد استفاده قرار می‌گیرد، اما در اکثر موارد به تقویت زبان هنری و گسترش ابعاد زیبایی‌شناختی آن کمک می‌کند (سلاجقه، ۱۳۸۵: ۳۸۴). مهم‌ترین آرایه‌ها در شعر کودک عبارتند از: آرایه‌های لفظی (جناس، سجع، تکرار)، آرایه‌های معنوی (تناسب، ایهام، تضمین، تلمیح، پارادوکس).

تکرار

تکرار در شعر کودک اغلب برای نشان دادن تأکید و نشان دادن شدت، غنای موسیقی شعر به کار می‌رود. تکرار در واج، واژه، اسم صوت، فعل، جمله و ... به کار می‌رود.

- سَمَن سَمَن سمندون / عموم مونده تو زندون / یا شاید هم تو راهه / مونده توی راهبندون [...] بهش می‌گم: عموجون / دوستت دارم یه عالم / اگر یه روز بیایی / می‌شه چه خوش به حالم! (ابراهیمی، ۱۳۸۸: ۷۷).

جناس

در جناس تام، استفاده از زیباشناختی و هنر کاملاً به این معنا بستگی دارد که وقتی خواننده تکرار عینی کلمات را در گفتار می‌بیند ابتدا همان معنایی را که از اولین پایه جناس دریافته بود در دومین پایه نیز جستجو می‌کند؛ اما شواهد در بافت سخن اطلاع می‌دهد که خواست گوینده معنای دیگر آن کلمه بود.

- همیشه روح پاکش شادمان است / چه جای گریه باشد دیگر او را / که یادش در دل ما جاودان است (ابراهیمی، ۱۳۷۵: ۵۶).

- ای شهید / ای نشانه خدا / مهر تو / کی شود ز ما جدا (همان).

- تا که آغاز کنند / درس را با شادی / در مدارس یعنی / سنگر آزادی (همان)

- نعره کویان مثل رعدی / بر تن کاخیان لرزه افکند (همان). وقتی که سنگر تو، / می‌شد گلوله باران، / در فکر خود نبود، / بودی به فکر یاران (ابراهیمی، ۱۳۷۶: ۱۰).

۵-۲- اندیشه در شعر کودک و نوجوان

در شعر کودک و نوجوان دامنه اندیشه بسیار گسترده است. همه چیز از مفاهیم انتزاعی و احساسی گرفته تا طبیعت و جامعه و روابط انسانی و محیط و اشیا اطراف و طبیعت بی‌جان و ... می‌تواند موضوع تفکر در شعر کودک

باشد. علاوه بر این، شعر کودک ابزاری مناسب برای تعلیم و تربیت تلقی می‌شود. شعر دفاع مقدس کودک و نوجوان در کنار کارکردهای دیگرش و شاید مقدم بر سایر کارکردها همانگونه که باید شادی کودکان را منعکس سازد باید رنگ اجتماعی و هویت‌آفرین داشته باشد. بر همین اساس شاعرانی مانند شکوه قاسم‌نیا، قیصر امین‌پور، مصطفی رحماندوست، افشین علاء، جعفر ابراهیمی و بسیاری دیگر از شاعران متعهد به آرمان‌های انقلاب اسلامی، در شعر جنگ، حماسه حضور و رشادت گفته‌اند. این شاعران با احساس وظیفه معتقدند: علاوه بر آنکه شعر کودک مسئولیت سرگرمی و ایجاد لذت را برعهده دارد باید به دنبال تحکیم و تقویت مبانی اخلاقی و فرهنگی جامعه باشد. «طفل باید با تمام وجودش با عقل و قلبش نیکی و انسانیت و وارستگی را درک کند و فضیلت آن را بر خودخواهی و خشونت و نژاد پرستی باز شناسد» (حجازی، ۱۳۸۶: ۵). در شعر کودکان جنگ، کوششی هنرمندانه در قالب کلام، با زبان و روش مناسب و به گونه‌ای قابل فهم برای کودک شکل گرفته است تا او را به سوی رشد پر بار و آگاهی از واقعیت‌های جنگ راهنمایی کند. شاعران دفاع مقدس در شعر کودک علاوه بر ایجاد حرکت و انقلاب در بیان و تخیل شعر، بر آن هستند تا ذهن و اندیشه کودک را فعال‌تر و آگاه‌تر نسبت به دنیای اطراف خود سازند و شهامت والدین این مرز و بوم را با زبانی ساده به نمایش درآورند؛ بنابراین در شعر کودک و نوجوان، یکی از اهداف اصلی و نیت‌های شاعر، در کنار بیان هنرمندانه و زیبایی‌شناسانه و نیز بازی‌های زبانی و آوایی، ایجاد سوال و پیریزی زمینه تفکر در ذهن مخاطب کودک خود است. شاعری که از دفاع مقدس برای کودکان خردسال می‌سراید، امکانات فراوانی پیش رو ندارد. اندیشه و نگرش نسبت به هستی در شعر کودک و نوجوان در موضوع‌های زیر قابل بررسی است:

- آزادی

- اندیشه انقلاب و جنگ

- ایدئولوژی و مذهب.

تفکر و اندیشیدن به منظور اعتقاد به عقاید ایدئولوژیک و به ویژه دین، یکی از محورهای اصلی شکل‌گیری ایده خاص در شعر کودکان و نوجوانان کشورمان است (سلاجقه، ۱۳۸۵: ۴۰۸).

اندیشه آزادی

بخشی از دغدغه اندیشه‌های اجتماعی در شعر کودک، خواندن و بیان اشعاری در محکومیت اسارت و ستایش آزادی، البته در قالب تمثیل و نماد است. اما در تعبیر وسیع‌تر می‌توان آن‌ها را شعرهای اجتماعی دانست. اگرچه فراوانی این اشعار کم است، اما به نظر می‌رسد در سال‌های اخیر توجه به این اشعار در حال افزایش است (همان: ۴۶۷).

زندگی سبز است چون جنگل/ زندگی آبی است چون دریا/ زندگی سرخ است مثل خنده خورشید/ زندگی در رنگ‌ها جاریست/ رنگ‌ها سرشار از حرفند می‌شود حتی صدای رنگ‌ها را دید/ زندگی در خنده‌هایت: سبز/ در صدای قلب تو: آبی است/ زندگی رنگین‌کمانی از غم و شادی است/ رنگ آواز قناری‌ها/ در قفس زرد است می‌بینی؟/ زندگی سرخ است وقتی رنگ آزادی (همانجا).

- حالا که دشت و صحرا/ یکسره گشته آباد / بیا با هم بسازیم/ میهنی شاد و آزاد (ابراهیمی، ۱۳۷۵: ۴۳).

اندیشه انقلاب و جنگ

بیشتر اشعاری که در سال‌های اخیر برای کودکان و نوجوانان در این زمینه سروده شده است مربوط به بازتاب تصاویر انقلاب اسلامی و تأثیر آن بر جامعه است که با توجه به ویژگی‌های شعر کودک و نوجوان می‌توان به کیفیت هنری آن‌ها اشاره کرد:

- در هوای کوهستان / جشن نوبهاران بود / در نگاه شهر آن روز / انتظار باران بود /
خانه‌ها، خیابان‌ها / پر ز پیر و کودک بود / توی دست هر کودک / یک تفنگ کوچک بود /
بچه‌های شهر آن روز / توی کوچه جنگیدند / [...] (شعبانی، ۱۳۷۶: ۱۲).

- آن روز باران گلوله/ بارید بر میدان ژاله/ پرپر شد از صدها گلوله/ صدها گل زیبای لاله (ابراهیمی، ۱۳۷۵: بی‌صفحه).
- شهر لرزید از صدای کودکان: / «زنده می‌سازیم ما اسلام را/ مشت ما روزی مسلسل می‌شود،/ می‌کشیم این شاه خون‌آشام را» (ابراهیمی، ۱۳۷۵: بی‌صفحه).

بی‌شک ادبیات کودک، آگاهانه و پیوسته برای تربیت و جامعه‌پذیر کردن مخاطبانش به کار گرفته شده است. ارزش‌های ادبی ادبیات کودک، به تازگی به رسمیت شناخته شده، اما بیشتر وقت‌ها برای این ارزش‌ها اولویتی بعد از ارزش‌های تربیتی در نظر می‌گیرند. در بهترین حالت، جنبه‌های تربیتی را همچون بخشی از زیبایی‌شناسی ادبیات کودک معرفی کرده‌اند. این اندیشه با توجه به گروه‌های سنی مخاطب، هر چه گروه سنی پایین‌تر باشد به شکلی ساده به کار گرفته می‌شود و در سنین بالاتر این اعتقادات، پیچیده‌تر ارائه می‌شوند:

- بهار آمد میان فصل پاییز/ بهار نهضت سرخ حسینی!! بهاری که در آن فریاد کردیم:/ همه با هم: «خدا، قرآن، خمینی» (همان: ۷۳).

- در کربلای سرخ ایران،/ با نهضت سرخ حسینی،/ در راه حق خواهیم جنگید/ همراه و همدل با خمینی (ابراهیمی، ۱۳۷۶: ۱۴).

- آن طرف، نصف جهان با تانک‌های آتشین در راه/ این طرف ایرانیان تنها/ این طرف تنها سلاح جنگ ایمان بود (فارسی نهم، آرش دیگر: ۷۴).

- بر تالابی از خون خویش/ در گذرگه تاریخ ایستاده‌ای/ با جامه‌ای از فرهنگ/ و بشریت رهگذر را می‌آشامانی (فارسی دهم، پاسداری از حقیقت: ۳۳).

۲-۶- آسیب‌شناسی شعر کودک و نوجوان

الف- لغزش‌های زبانی

۱- استفاده از کلمات بزرگسالان

به عنوان مثال، استفاده از واژه سطح به معنی ظاهربین:

رسم این درخت‌ها/ بوده است از قدیم/ شاخه‌هایشان بلند/ ریشه‌هایشان عمیق/ هر که سطحی است نیست/ با درخت

رفیق (کشاوری، ۱۳۷۷: ۷۲)

کهن‌گرایی در واژه «برزیگران»؛ به دلیل به کار نرفتن در زبان معیار امروز، فهم آن برای کودکان سخت است.

می‌رسد از مزرعه‌ها بوی خاک بوی کف دست پدر چاک چاک

بوی خدا، بوی صفا، بوی نان بوی نوازشگر برزیگران

(ابراهیمی، ۱۳۷۱: ۲۲).

۲- ترکیبات سخت اضافی و توصیفی

- مجال سحرآمیز

این مجال سحرآمیز فصل گرم و شورانگیز

فرستی پر امروز، وسعتی پر از فرداست (رجب‌زاده، ۱۳۸۰: ۲۵).

۳- ضعف‌های بصری و نحوی

کاربرد نقش‌نمایی به جای نقش‌نمای دیگر، در متون ادبی رایج است. این روش، به ویژه در شعر عرفا به چشم می‌خورد که نشان‌گر «در بند کلام» بودن آن‌هاست؛ اما عدول از این هنجار در شعر کودک، نه تنها زیبایی و ظرافت به ارمغان نمی‌آورد؛ بلکه اشتباه دستوری تلقی می‌شود؛ زیرا مخاطب شعر، کودکانی هستند که در حال یادگیری قواعد دستور زبان هستند.

مانند:

- «به روی» عوض «به»

ولی آقا کلاغه/ مرا تا دید جا خورد / پرید اما سراو / به روی نرده‌ها خورد (شعبان‌نژاد، ۱۳۷۴: ۱۴).

شاعر به جای به کار بردن «به نرده‌ها»، «به روی نرده‌ها» گفته است که درست نیست.

- تخفیف واژگان

«همره» به جای «همراه»

قاصدک پر کشید همره باد/ رفت تا آسمان ابری شاد (رحمانی، ۱۳۷۷: ۱۰).

همره از نوع هنجارگریزی‌های آوایی به شمار می‌رود که بیشتر در قلمرو زبان بزرگسال کاربرد دارد.

ب- ضعف در تصویرسازی

- تصاویر وام گرفته شده

چشمه آب زندگی/ چشمه جلوه خداست/ شادمانی می‌دهد/ چشمه‌ای که با صفاست/ با صدای پای آب / دشت زنده

می‌شود (آبسالان، ۱۳۷۷: ۱۸).

- تصاویر کلیشه‌ای

کلیشه‌سازی، تقلید و تکرار در ساخت تصاویر شاعرانه، استعاره‌ها، تشبیهات و صورخیال نیز در شعر نوجوان به کرات دیده می‌شود. مانند: خورشید شهادت، باغ سرسبز آرزو، آسمان دل، چراغ ذکر، گل نیکو، خوشه‌های نور... سال‌ها پیش پیرمردی بود/ که دلش آسمان آبی بود/ باغ سرسبز آرزوهایش/ مثل یک روز آفتابی بود (محقق، ۱۳۸۶: ۳۰).

قصاب پیرمهربون/ هم مهربون هم خوش زبون/ با دست و روی چرب و نرم / می‌خنده با خنده‌ی گرم! (شعبانی، ۱۳۷۶: بی‌صفحه).

۳- نتیجه‌گیری

در این مقاله مهم‌ترین استانداردها و شاخص‌های شعر کودک و نوجوانان انقلاب اسلامی و دفاع مقدس بررسی شده‌است. شعر کودک همه‌ی ویژگی‌های شعر بزرگسال (وزن، قافیه، تخیل و ...) را دارد؛ با این تفاوت که شعر کودک از لحاظ محتوا و زبان ساده است و شاعر کودک و نوجوان باید از دریچه‌ی نگاه مخاطب خود به مسائل نگاه کند و شعر بسراید. مهم‌ترین یافته‌های این پژوهش به شرح زیر است:

شعر کودک و نوجوان باید جذاب و دل‌نشین باشد. عناصری مثل تناسب شعر با دنیای کودکی کودکان، استفاده از عناصر عامیانه، رعایت پیوندهای آوایی در شعر کودک و ... می‌تواند جذابیت و صمیمیت را در شعر کودک و نوجوان ایجاد کند. عناصر خیال‌انگیز و زیبایی‌شناختی در شعر کودکان باید متناسب با رشد شخصیت کودکان و دوره‌های شخصیتی آنان باشد. استفاده از تشبیهات ساده و نزدیک به دنیای ذهن کودکان، استعاره‌های متناسب با فهم کودکان، به ویژه استعاره‌ی مکنیه و آنی‌میسم، مجاز و نمادهای ساده و برگرفته شده از محیط زندگی کودکان می‌تواند سبب زیبایی و خیال‌انگیزی شعر کودک و نوجوان شود. قالب شعر کودکان باید از قالب‌های شعری رایج و محبوب کودکان، اعم از قالب‌های شعری کلاسیک و نو، انتخاب شود. از قالب‌های شعری کهن، مثنوی و غزل و از قالب‌های شعری نو، شعر نیمایی و شعر سپید کاربرد زیادی می‌تواند داشته باشد. شعر کودک پر از موسیقی و آهنگ باید باشد. آهنگ شعر کودک از طریق آهنگ بیرونی (وزن‌های شاد و ضربی)، موسیقی کناری (قافیه و ردیف)، موسیقی درونی (چینش و پیوند هنری واژه‌ها و صنایع لفظی مثل واج‌آرایی، تکرار واژگان، جناس و ...) ایجاد می‌شود. در حوزه‌ی اندیشه نیز مفاهیم و مباحث مختلفی اعم از دینی (مذهبی)، فرهنگی، اخلاقی، آموزشی و ... در شعر کودک و نوجوان، می‌تواند مطرح شود؛ به شرط آنکه زبان و محتوای آن متناسب با فهم و رشد شخصیت کودکان باشد. در حوزه‌ی شعر پایداری مباحثی مثل رشادت، شهادت، آزادی، انقلاب اسلامی، جنگ تحمیلی، دفاع مقدس و ... از مضامین اصلی شعر کودک و نوجوان است.

رعایت نکردن برخی از اصول و عناصر زبانی و زیبایی‌شناختی می‌تواند به شعر کودک و نوجوان آسیب برساند از جمله: لغزش‌ها و ایرادهای زبانی و رعایت نکردن زبان معیار، استفاده از واژه‌های مهجور، کهن و بیرون از دایره‌ی لغات

کودکان، ساختن ترکیبات توصیفی و اضافی سخت و نامأنوس، وجود ضعف‌های نحوی و صرفی (ضعف تألیف و مخالفت قیاس) در ساختن واژگان و جملات، استفاده از تصویرهای ادبی کلیشه‌ای و تکراری و

منابع

- آذرمکانی، حشمت‌اله و مرتضی نجاتی‌جزه، (۱۳۹۳)، «وزن شعر: عروضی؟ هجایی؟ یا تکیه‌ای-هجایی؟»، ادب پژوهی، شماره سی‌ام، صص ۱۱۶-۱۰۱.
- ابراهیمی، جعفر (۱۳۷۲)، *آسمان ابری نیست* (مجموعه شعر برای نوجوانان)، تهران: نهاد هنر و ادبیات.
- ابراهیمی، جعفر، (۱۳۷۵)، *گل‌های خنده* (مجموعه شعر انقلاب برای کودکان و نوجوانان)، تهران: حوزه هنری سازمان تبلیغات اسلامی.
- ابراهیمی، جعفر، (۱۳۷۶)، *ای ایران* (مجموعه شعر جنگ برای کودکان و نوجوانان)، چاپ دوم، تهران: نشر سوره.
- ابراهیمی، جعفر، (۱۳۸۲)، *چیس‌تم من*، چاپ دوم، تهران: کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان.
- ابراهیمی، جعفر، (۱۳۸۸)، *تاب‌تاب خمیر* (مجموعه شعر برای خردسالان)، تهران: صریح.
- امین‌پور، قیصر، (۱۳۸۵)، *شعر و کودکی*، تهران: مروارید.
- امین‌پور، قیصر، (۱۳۹۹)، *به قول پرستو*؛ تهران: سروش.
- پولادی، کمال، (۱۳۸۷)، *بنیادهای ادبیات کودک*، تهران: کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان.
- جعفرقلیان، طاهره، (۱۳۸۴)، *ادبیات کودکان*، تهران: دانشگاه پیام‌نور.
- حجازی، بنفشه، (۱۳۷۹)، *ادبیات کودکان و نوجوانان*، چاپ سوم، تهران: انتشارات روشنگران و مطالعات زنان.
- رحمان‌دوست، مصطفی، (۱۳۸۹)، *اون کیه که؟ اون چیه که؟*؛ چاپ دوم، تهران: انتشارات کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان.

- شعاری نژاد، علی اکبر، (۱۳۹۸)، *ادبیات کودکان*، تهران: نشر اطلاعات.
- شعبان نژاد، افسانه، (۱۳۷۰)، *مجموعه اشعار*، تهران: محراب قلم.
- شفیعی کدکنی، محمدرضا، (۱۳۸۶)، *صورتخیال در شعر فارسی*، ناشر: نشر آگاه.
- شفیعی کدکنی، محمدرضا، (۱۳۹۸)، *شاعر آینه ها*، تهران: آگاه.
- شفیعی کدکنی، محمدرضا، (۱۳۹۹)، *موسیقی شعر*، تهران: آگاه.
- شکارسری، حمیدرضا، (۱۳۷۹)، *حماسه کلمات (نگاهی تحلیلی و آماری به بیست سال شعر دفاع مقدس)*، چاپ اول، تهران: بنیاد حفظ آثار و ارزش های دفاع مقدس.
- شیرشاهی، افسانه، (۱۳۹۰)، *شعر مقاومت و دفاع مقدس*، چاپ اول، تهران: مرکز اسناد اسلامی.
- صفوی، کوروش، (۱۳۹۵)، *از زبان شناسی به ادبیات*، شعر؛ تهران: سوره مهر.
- علی پور، منوچهر، (۱۳۷۹)، *نقد و بررسی شعر کودک*، چاپ اول، تهران: انتشارات تیرگان.
- علی پور، منوچهر، (۱۳۸۳)، *پژوهشی در شعر کودک*، تهران: انتشارات تیرگان.
- قزل یاغ، ثریا، (۱۳۹۲)، *ادبیات کودکان و نوجوانان و ترویج خواندن*، چاپ پنجم، تهران: سمت.
- گودرزی دهریزی، محمد، (۱۳۸۸)، *درسنامه دانشگاهی ادبیات کودکان و نوجوانان ایران*، تهران: قو و چاپار.
- همایی، جلال الدین (۱۳۸۵)، *فنون بلاغت و صناعات ادبی*، تهران: موسسه نشر هما.

Investigating the indicators of children's and teenagers' poetry in the field of Islamic Revolution and Holy Defense

Ramin Mohrami¹ Tayyaba Mortazavi Yusufabadi²

Abstract

Leading research in a descriptive-analytical manner and using library resources has examined the characteristics and standards of poetry of children and adolescents in the field of Islamic Revolution, Holy Defense and Resistance. The main elements of children's poetry are subject, imagination and fantasy, language, thought, etc. This research is to explain the standards of these elements in the poems of children and youth of war. The results showed that children-adolescent poetry should have a simple and natural language. The use of colloquial language in children's poetry is prohibited; Because a child who is learning literary language suffers from a dichotomy between colloquial and literary language. The child poet should use images and arrays that are familiar and understandable to the child and at the same time should be appropriate to the life experience of children and adolescents. The lack of fundamental and attractive events in the narrative poems of the Holy Defense has caused the readers to not be able to find a proper emotional relationship with such works, and inevitably the percentage of readers of the Holy Defense works is much lower than other branches of children's literature.

Keywords: standards, imagination, language, Children and adolescent poetry, sustainability theme

¹ . Professor of Persian Language and Literature, Faculty of Humanities Literature, Mohaghegh Ardabili University, Ardabil, Iran.//Moharami@uma.ac.ir

² . Master's degree in Persian language and literature, Mohaghegh Ardabili University, Ardabil, Iran. (**Corresponding author**) // Shahryar138562@gmail.com